

Kaliński, Janusz

"Bitwa o handel" a rozwój państwowego aparatu obrotu towarowego w Polsce Ludowej

Przegląd Historyczny 60/3, 510-522

1969

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

JANUSZ KALIŃSKI

„Bitwa o handel” a rozwój państwowego aparatu obrotu towarowego w Polsce Ludowej

1. Handel państwowy przed „bitwą o handel”

Handel państwowy, jako całkowicie nowa forma obrotu towarowego w Polsce, pojawił się w roku 1945. Początkowo objął zbyt i częściowo hurt artykułów produkowanych przez unarodowiony przemysł. W 1946 roku Państwowa Centrala Handlowa, zajmująca się hurtem i skupem produktów rolnych, przystąpiła do uruchamiania sprzedaży detalicznej z samochodów¹.

Sieć handlu państwowego najsilniej rozwijała się w rejonach uprzemysłowionych. Jego działalność ząbebiała się z pracą spółdzielczości handlowej i inicjatywy prywatnej. Kupiectwo, korzystające z usług hurtowni państwowych, dość szybko zaakceptowało nową formę handlu. Inaczej przedstawiała się sprawa ze spółdzielczością, która występowała przeciwko tworzeniu przez państwo konkurencyjnych placówek skupu, hurtowych i detalicznych. Stanowisko Związku Gospodarczego Spółdzielni „Społem” popierały koła pepesowskie, przeciwnie rozszerzaniu udziału państwa w obrocie towarowym². W obronie handlu państwowego wystąpiła Polska Partia Robotnicza, głosząc pogląd, że działalność PCH nie uszczupla obrotów innych organizacji, lecz wprost przeciwnie stanowi pomoc dla spółdzielczości zajętej realizacją akcji zleconych przez państwo³. Różnice w stanowiskach partii robotniczych wynikały z nieco innych koncepcji rozwoju gospodarczego, reprezentowanych przez PPR i PPS, zwłaszcza w kwestii modelu ekonomicznego kraju.

Dzięki poparciu ze strony PPR, handel państwowy szybko nabierał rozmachu, czego wyrazem było scentralizowanie wszystkich zagadnień produkcji i dystrybucji towarów w powstałym na wiosnę 1947 r. Ministerstwie Przemysłu i Handlu⁴. W aparacie gospodarczym handlu energiczny rozwój, mimo trudności produkcyjnych, wykazywały placówki Central Zbytu oraz PCH. Obroty firm państwowych na szczeblu zbytu wzrosły w pierwszym półroczu 1947 r. o ponad 200%⁵. Szybki rozwój Central Zbytu nie był wolny od szeregu błędów. Do zasadniczych należał brak koordynacji, który doprowadził do dublowania się poszczegól-

¹ Por. J. Kaliński, *Handel wewnętrzny w Polsce w latach 1944—1946*, PH LVII, 1968, z. 1, s. 67.

² Posiedzenie Rady Gospodarczej CKW PPS w dniach 5 i 6 października 1946, AZHP, CKW PPS 235/XV/24.

³ *Czy jest potrzebna PCH?*, „Głos Ludu” z 13 grudnia 1946. Wycinki prasowe, AAN, CUP 1103.

⁴ Komunikat dla prasy, AAN, MPiH 557.

⁵ Statystyka zbytu produkcji, AAN, MPiH 3272, tabl. 1.

Tablica 1

Obroty PCH i domów towarowych w pierwszej połowie
1947 r. (w tys. zł)

Miesiąc	Ogółem	PCH	Domy Towarowe
I	1 758 562	1 758 562	—
II	1 720 340	1 720 340	—
III	2 885 543	2 885 543	—
IV	3 113 973	3 063 267	50 706
V	2 727 497	2 661 806	65 691
VI	2 452 562	2 317 297	135 165

Źródło: PCH — sprawozdanie z działalności za miesiąc grudzień 1947 r., AZHP, KC PPR 295/XI/339, s. 1.

nych instytucji handlowych, głównie aparatu państwowego i spółdzielczego⁶.

Sieć placówek PCH wzrosła w pierwszym półroczu 1947 o ponad 50%⁷. Obroty podniosły się o 39%, osiągając w czerwcu 2 317 mln zł⁸. W obrotach Centrali pojawiła się tendencja stopniowego eliminowania artykułów przemysłowych na rzecz spożywczych. PCH zgodnie z założeniami polityki handlowej państwa powoli przeobrażała się w organizację hurtu spożywczego. Wyrazem omawianego zjawiska było zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 8 maja 1947, przekazujące dział handlu hurtowego artykułami włókienniczymi PCH, wyspecjalizowanemu przedsiębiorstwu pod nazwą Centrala Tekstylna⁹.

PCH, mimo niewątpliwych sukcesów, nie realizowała w pełni postawionych jej zadań. Organizacja nie wypracowała dostatecznej ilości kapitałów własnych, w operacjach handlowych bazując na kredytach bankowych. Słaby fachowo personel powodował zaległości w księgowaniu i obciążał firmę zakupami towarów niedostosowanych do potrzeb rynku. Niska sprawność gospodarcza osłabiała skuteczność akcji interwencyjnych prowadzonych przez przedsiębiorstwo¹⁰.

Pierwsza połowa 1947 r. przyniosła wzrost liczby sklepów detalicznych prowadzonych przez PCH oraz poszczególne gałęzie przemysłu państwowego. Nową formą detalicznego handlu były założone w kwietniu trzy państwowe domy towarowe w Bielsku, Gliwicach i Katowicach. Podporządkowane PCH, miały charakter wielkich sklepów uniwersalnych. Obroty domów towarowych osiągnęły w czerwcu niewielką kwotę 135 mln zł¹¹. Do podstawowych ich zadań należała interwencja na

⁶ Notatka M. Kality dla wiceministra E. Szyra w sprawie sieci zbytu Ministerstwa Przemysłu z 28 stycznia 1947, AAN, MPiH 240.

⁷ Bilans PCH sporządzony w dniu 31 grudnia 1946, AAN, CUP 1681, k. 12.

⁸ Materiały statystyczne „A” dotyczące zagadnień gospodarczych Polski 1945—1948, AAN, CUP 719, k. 15—16.

⁹ AAN, MPiH 306, k. 201.

¹⁰ Uwagi w przedmiocie organizacji i działalności PCH, AZHP, KC PPR 295/XI/331.

¹¹ PCH — sprawozdanie z działalności za miesiąc grudzień 1947 r., AZHP, KC PPR 295/XI/339, s. 1.

rynku w kierunku obniżenia cen poprzez stosowanie niskich marż handlowych¹². Domy towarowe stanowiły również odpowiedź państwa na uruchamianie spółdzielczych domów towarowych oraz konkurencję dla spółdzielczych sklepów.

Mimo dość dynamicznego rozwoju do połowy 1947 r. udział handlu państwowego w ogólnej sieci placówek hurtowych w Polsce nie przekroczył 12⁰/₀, a w detalu 1⁰/₀¹³. W zakresie obrotów udział aparatu państwowego był minimalnie wyższy. Z taką strukturą własnościową handlu nie zgadzała się część władz państwowych, będących pod wpływem PPR. Dążyły one do zwiększenia udziału sektora uspołecznionego w obsłudze rynku. Ten podstawowy problem handlu wewnętrznego w Polsce Ludowej został rozwiązany w ramach przeprowadzonej w latach 1947—1948 „bitwy o handel”.

2. Wpływ „bitwy o handel” na rozwój państwowego aparatu obrotu towarowego

Poważne zakłócenia gospodarcze, jakie miały miejsce w naszym kraju na przełomie zimy i wiosny 1947 r., spowodowane głównie trudnymi warunkami atmosferycznymi, ujawniły szereg niedomagań tkwiących w aparacie handlowym¹⁴. Przede wszystkim zaktywizował się element spekulacyjny w handlu prywatnym, powodując przyspieszony wzrost cen i spadek stopy życiowej ludności. Interwencje prowadzone na rynku przez słaby jeszcze aparat uspołeczniony nie dawały większych rezultatów.

Trudnościom gospodarczym towarzyszyły burzliwe wydarzenia polityczne. Zapoczątkowały je akcja przedwyborcza stronnictw politycznych oraz wybory do sejmu ustawodawczego w styczniu 1947 r. Odniesione w nich zwycięstwo Bloku Demokratycznego postawiło przed partiami nowe problemy. Stronnictwa robotnicze, a zwłaszcza PPR, główną uwagę skierowały na zagadnienie dróg dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego Polski.

Na zwołanym w kwietniu 1947 r. plenum Komitetu Centralnego przywódcy PPR odrzucili, popieraną dotychczas, koncepcję gospodarki trójsektorowej na rzecz systemu o wyższym stopniu centralizacji decyzji ekonomicznych. System ten zakładał wzrost roli państwa w kierowaniu gospodarką, między innymi kosztem ograniczenia autonomii sektorów. Ponieważ podstawowe gałęzie przemysłu niemal od początków Polski Ludowej były unarodowione, nowy krok w kierunku socjalizacji gospodarki narodowej, zdaniem działaczy PPR, wymagał włączenia do planu elementów rynku. Sprowadzało się to do poddania kontroli państwa i ograniczania inicjatywy prywatnej w handlu, oraz dostosowania spółdzielczości do wymogów planowania ogólnogospodarczego, przy równoległym rozwoju handlu państwowego¹⁵. W nawiązaniu do prze-

¹² BGK — sprawozdania dotyczące położenia gospodarczego Polski 1946—1947 (marzec 1947), AAN, CUP 417, k. 45.

¹³ Materiały statystyczne 1938, 1946—1948, AAN, CUP 718, tabl. 2A/V.

¹⁴ Por. J. Kaliński, „Bitwa o handel” — założenia, dyskusje, rezultaty, „Polska Ludowa”, t. VII, 1968, s. 107; H. Jędruszczyk, *Niektóre zagadnienia sytuacji gospodarczej Polski w latach 1945—1949*, KH LXXI, 1964, z. 2, s. 369.

¹⁵ Por. „Nowe Drogi” nr 42, 1947.

prowadzonych wcześniej akcji uruchamiania produkcji i transportu, programowi nadano nazwę „bitwy o handel”. Przewidywał on działanie rządu w zakresie polityki cen, zakupów rolnych i polityki finansowej¹⁶.

Hasło PPR „bitwy o handel” było programem nie tylko ekonomicznym, ale i politycznym. Partia świadomie występowała przeciwko koncepcjom stabilizacji ustroju trójsektorowego, głoszonym przez PPS. Dlatego też ta ostatnia przyjęła „bitwę o handel” jako akcję polityczną, zagrożającą pozycjom PPS na terenie spółdzielczości i prowadzącą do dalszego podcięcia bazy ekonomicznej partii, która już wcześniej utraciła wpływy w kierownictwie przemysłu.

Nie może to jednak przysłańcać faktu, że uzdrowienia handlu wymagała aktualna sytuacja ekonomiczna kraju oraz ujemne zjawiska występujące w obrocie towarowym, przede wszystkim zaś nadmiernie rozbudowany i słabo kontrolowany prywatny detal.

W celu zrealizowania programu „bitwy o handel” PPR musiała przyjąć taktykę, która przekonałaby społeczeństwo o konieczności przeprowadzenia natychmiastowych zmian w organizacji obrotu towarowego. Wykorzystano do tego celu trudności gospodarcze kraju. Przejściowe zakłócenia ekonomiczne stały się punktem wyjścia dla przeprowadzenia głębokich przemian strukturalnych.

Mimo oporu PPS co do niektórych posunięć w ramach „bitwy o handel”, a zwłaszcza próby ograniczenia dotychczasowej roli spółdzielczości „Społem” na rynku¹⁷, program PPR uzyskał większość w sejmie i w czerwcu 1947 r. przystąpiono do jego realizacji.

a. Handel detaliczny

W początkowej fazie „bitwy o handel” na terenie handlu państwowego, szczególną uwagę zwrócono na rozwój sieci domów towarowych. Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów na posiedzeniu w dniu 18 lipca 1947 uchwalił uruchomienie 100 mln zł kredytu na budowę i wyposażenie domów towarowych, zarówno państwowych jak i spółdzielczych. W trzecim kwartale 1947 r. preliminowano wydatkować 50 mln zł, w tym połowę na rozwój placówek państwowych¹⁸.

Organizację państwowych domów towarowych powierzono PCH, która jednocześnie zaopatrywała je w artykuły spożywcze. Towary przemysłowe dostarczały Centrale Zbytu, zobligowane przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu do sprawnego i pełnego zaopatrzenia domów tak, ażeby zawsze były zdolne do prowadzenia akcji interwencyjnych na rynku¹⁹. Domom towarowym postawiono także zadanie planowania obrotu towarowego i wykształcenia „właściwego typu handlowca uspołecznionego”²⁰.

¹⁶ Por. „Głos Ludu” nr 136 z 19 maja 1947, s. 1.

¹⁷ Por. „Robotnik” nr 132 z 17 maja 1947.

¹⁸ Uchwała KERM w sprawie uruchomienia kredytów na budowę i urządzenie domów towarowych, AAN, KERM nr rep. 367/47.

¹⁹ Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 12 czerwca 1947 w sprawie uruchomienia przez PCH państwowych domów towarowych wielobranżowych i jedno-branżowych oraz ich filii, Dz. U. MPiH 1947, nr 7, poz. 120.

²⁰ J. K wejt, *O właściwy rozwój handlu w Polsce*, [w:] *Powszechne Domy Towarowe*, Wrocław 1948, s. 6.

Szybki rozwój domów towarowych nastąpił od czerwca 1947 r., We wrześniu było już 30 państwowych domów towarowych, zaś w końcu 1947 r. — 48²¹.

Tablica 2

Sieć i obroty Powszechnych Domów
Towarowych w roku 1947

Miesiąc	Liczba PDT	Obroty w mln zł
IV	3	50
V	3	66
VI	8	135
VII	13	211
VIII	23	293
IX	30	359
X	30	394
XI	33	550
XII	48	780

Źródło: Notatka z działalności PDT za rok 1947,
AZHP, KC PPR 295/XI/355, k. 2 i 8.

Wraz ze wzrostem sieci szybko następował rozwój obrotów towarowych PDT. Z 50 mln zł w kwietniu 1947 r. podniosły się one do 780 mln w grudniu²². Analiza tablicy 2 wykazuje jednak spadek przeciętnych obrotów na jeden dom. Tłumaczyć to należy zmniejszeniem się przeciętnej wielkości nowo otwieranych placówek. Natomiast pozytywnym zjawiskiem była ewolucja struktury sprzedaży w kierunku jej urozmaicenia. W lipcu 1947 r. jeszcze 92,4% obrotów zajmowały artykuły włókiennicze²³, które przez całą drugą połowę 1947 r. wykazywały tendencję spadkową na rzecz innych artykułów przemysłowych oraz spożywczych.

Państwowe domy towarowe często stosujące ceny niższe od pobieranych w innych placówkach detalicznych i posiadające, dzięki uprzywilejowanemu stanowisku, szereg atrakcyjnych towarów, były dosłownie oblegane przez kupujących. W wielu miejscowościach przyczyniały się swoją działalnością do spadku cen, przede wszystkim towarów włókienniczych²⁴. Niższe ceny towarów w PDT przy niedostatecznej ich podaży wywoływały również skutki negatywne w postaci rozwoju handlu łańcuskowego²⁵.

Na mocy zarządzenia ministra przemysłu i handlu z 29 listopada 1947 nastąpiło wyłączenie domów towarowych spod zarządu PCH i utworzenie wyodrębnionego przedsiębiorstwa państwowego „Powszechne Domy

²¹ Notatka z działalności PDT za rok 1947, AZHP, KC PPR 295/XI/355, k. 2 i 8.

²² Tamże, k. 8.

²³ Sprawozdanie z działalności PCH za lipiec 1947 r., AZHP, KC PPR 295/XI/334, k. 77.

²⁴ Sprawozdanie Wydziału Przemysłowego KW PPR w Poznaniu za miesiące sierpień 1947 i marzec 1948 r., AZHP, KC PPR 295/XI/26.

²⁵ ig, *Jeden dostawca i jednakowe ceny. Lepsze towary w PDT*, „Życie Warszawy” z 15 sierpnia 1948.

Towarowe”²⁶. Nadzór nad nim przejęło bezpośrednio Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Przy przedsiębiorstwie powołano Radę Nadzoru Społecznego.

Tablica 3

Sieć i obroty Powszechnych Domów
Towarowych w 1948 r.

Miesiąc	Liczba PDT	Obroty w mln zł
I	50	956,1
II	54	943,7
III	60	1444,4
IV	63	1397,5
V	65	1360,7
VI	67	1511,6
VII	70	1720,0
VIII	72	2012,9
IX	73	2092,1
X	75	2368,8
XI	75	2620,8
XII	76	3763,0

Źródło: *Rocznik Statystyczny 1949*, s. 97, tabl. 9.

Uzyskawszy samodzielność domy towarowe znacznie zaktywizowały działalność gospodarczą (por. tab. 3). W ciągu 1948 r. powiększyły sieć o dalszych 28 placówek, a obroty osiągnęły w grudniu wartość 3 763 mln zł²⁷. Ponad trzykrotnie wzrosły przeciętne obroty na jeden dom towarowy. Pod koniec 1948 r. największą liczbę PDT posiadały silnie zurbanizowane województwa: śląsko-dąbrowskie, wrocławskie i poznańskie, skupiające prawie połowę obrotów domów towarowych w kraju. W strukturze obrotów dokonały się tylko niewielkie przesunięcia. W dalszym ciągu PDT prowadziły szeroki asortyment towarów przemysłowych i spożywczych, z przewagą artykułów włókienniczych²⁸.

Mimo wysiłków dyrekcji nie zostało zlikwidowanych szereg mankamentów trapiących domy towarowe. Przede wszystkim niedomagała technika handlu. Wiele placówek mieściło się w barakach, nie posiadało odpowiedniego wyposażenia technicznego ani dostatecznie przygotowanego personelu²⁹. W polityce handlowej nie brano pod uwagę sezonowości i potrzeb terenowych, sztywno trzymając się wskaźników ogólnokrajowych³⁰. Kontrole stwierdzały uchybienia w księgowości³¹. Nie-

²⁶ Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 29 listopada 1947 wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu i Prezesem CUP o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego „Powszechne Domy Towarowe”, Dz. U. MPiH 1948, nr 1, poz. 1.

²⁷ *Rocznik statystyczny 1949*, s. 97, tabl. 9.

²⁸ Tamże.

²⁹ L. Panasiuk, *Rok pracy Powszechnych Domów Towarowych*, [w:] *Powszechne Domy Towarowe*, s. 10.

³⁰ Sprawozdanie Wydziału Ekonomicznego KW PPR w Bydgoszczy za miesiąc kwiecień 1948 r., AZHP, KC PPR 295/XI/26.

³¹ Powszechne Domy Towarowe, AAN, MPiH 243, k. 27.

jednokrotnie przyczynę wspomnianych uchybień w pracy domów towarowych stanowił zbyt ni pośpiech w uruchamianiu nowych placówek, bez uprzedniego przygotowania odpowiednich sił i środków.

Rozwój PDT dokonywał się w atmosferze ożywionej dyskusji w kołach gospodarczych i politycznych na temat różnic między spółdzielczymi i państwowymi domami towarowymi. Jednym z jej przejawów były dwa artykuły zamieszczone w „Życiu Gospodarczym” przez J. Dominkę i Cz. Buschke. Pierwszy z autorów, reprezentujący stanowisko tradycyjnej grupy spółdzielców, twierdził, że najlepiej spełnią swoją rolę spółdzielcze domy. Natomiast Cz. Buschke, dyrektor naczelny PCH, uważał, że domy towarowe prowadzić może jedynie państwo. Wywody swoje argumentował możliwością ściślejszej kontroli przez państwo ich działalności. Jako drugą przesłankę wysuwał wielkość przedsiębiorstw, które zdaniem jego są za duże, aby mogły być pozostawione w rękach spółdzielczości³².

Istnienie tego typu poglądów wśród działaczy państwowych stanowiło rozwinięcie tez, które legły u podstaw „bitwy o handel”; spowodowało ono, że mimo zapowiadanego w czerwcu równego startu dla obydwu form, rozwój domów towarowych państwowych przebiegał znacznie szybciej. Na koniec 1948 r. było ich 76, zaś spółdzielczych tylko 41. Obroty placówek spółdzielczych w 1948 r. stanowiły niewiele ponad 20% obrotów państwowych domów towarowych³³.

Obok rozbudowy wielkich przedsiębiorstw detalicznych w postaci PDT, państwo rozwinęło akcję organizowania własnych sklepów. Punkty sprzedaży detalicznej uruchamiały poszczególne Centrale Zbytu, PCH oraz współpracujące z nią organizacje społeczne. Największe zainteresowanie rozwojem własnej sieci detalicznej wykazywała Centrala Handlowa Przemysłu Skórzanego. W roku 1947 posiadała już 286 sklepów, a do końca 1948 r. liczba ich wzrosła do 295³⁴. Dalsze miejsca zajmowała Centrala Tekstylna (103 sklepy), Centrala Handlowa Przemysłu Drzewnego (56) oraz Centrala Handlowa Przemysłu Farmaceutyczno-Sanitarnego (48 sklepów)³⁵ (por. tab. 4).

Jednocześnie nasiliła się akcja organizowania sklepów detalicznych przez PCH. Do początku 1948 r. uruchomionych zostało 30 punktów sprzedaży detalicznej wyrobów cukierniczych³⁶. Większy rozwój sieci sklepów nastąpił po zorganizowaniu w kwietniu 1948 r. w ramach PCH, Biura Handlu Detalicznego. Do końca roku Biuro uruchomiło 206 punktów sprzedaży, a ich obroty wyniosły 764 mln zł³⁷. Udział Biura Sprzedaży Detalicznej w łącznych obrotach PCH osiągnął 3,1%³⁸. Widać było zatem, że Centrala, mimo pewnych przedsięwzięć, nie miała zamiaru rozwijania szerszej sieci detalicznej. W asortymencie towarowym sklepów PCH przeważały artykuły spożywcze.

³² J. Dominko, *Spółdzielcze domy towarowe*, „Życie Gospodarcze” 1947, nr 17, s. 719; Cz. Buschke, *Domy towarowe mogą być tylko państwowe*, „Życie Gospodarcze” 1947, nr 17, s. 717.

³³ *Rocznik statystyczny 1949*, s. 97, tabl. 9 i s. 101, tabl. 17.

³⁴ Pismo M. Olewińskiego do wiceministra E. Szyra z 3 czerwca 1948, AAN, MPiH 242; *Rocznik statystyczny 1949*, s. 92, tabl. 5.

³⁵ *Rocznik statystyczny 1949*, s. 92, tabl. 5.

³⁶ Handel w cyfrach, AAN, MPiH 3275, k. 13.

³⁷ *Rocznik statystyczny 1949*, s. 96, tabl. 7.

³⁸ *Rocznik statystyczny PCH*, 1948, AZHP, KC PPR 295/XI/345, k. 11.

Tablica 4

Sieć sklepów detalicznych niektórych central handlu państwowego w dniu 31 grudnia 1948 r.

Nazwa centrali	Liczba sklepów
Państwowa Centrala Handlowa	206
Centrala Produktów Naftowych	322 ^a
Centrala Tekstylna	103
Centrale Handlowe Przemysłu:	
Metalowego	37
Elektrotechnicznego	42
Motoryzacyjnego	4
Chemicznego	7
Farmaceutyczno-Sanitarnego	48
Drzewnego	56
Papierniczego	2
Skórzanego	295
Odzieżowego	9
Centrala Handlowa Ceramiki	3

a — stacje benzynowe, własne i komisowe.

Źródło: *Rocznik statystyczny 1949*, s. 92, tabl. 5; *Rocznik statystyczny PCH 1948*, AZHP, KC PPR 295/XI/345, k. 11.

Z hurtowniami PCH ściśle współpracowały sklepy prowadzone przez powstałą w lipcu 1946 r. Centralę Handlu Detalicznego Polskiego Związku byłych Więźniów Politycznych Hitlerowskich Więzień i Obozów Koncentracyjnych. Przedsiębiorstwo, posiadające w październiku 1948 r. 300 punktów sprzedaży, przeszło na daleko idącą specjalizację, ograniczając swój asortyment do artykułów włókienniczych³⁹.

Ogółem sieć detaliczna handlu państwowego osiągnęła w roku 1948 liczbę 2156 placówek. Jednak ich rozmieszczenie terytorialne było bardzo nierównomierne. Największą liczbę sklepów państwowych posiadały województwa: śląskie, wrocławskie i pomorskie, najmniejszą: białostockie, olsztyńskie i rzeszowskie⁴⁰. Sklepy państwowe stanowiły około 5% krajowej sieci sklepów spółdzielczych i zaledwie 1,1% ogólnej liczby prywatnych punktów sprzedaży detalicznej. Analogiczne wskaźniki w zakresie obrotów były nieznacznie korzystniejsze dla handlu państwowego⁴¹.

b. Handel hurtowy i organizacje zbytu

Realizacja „bitwy o handel” w dziedzinie hurtu państwowego przebiegała w postaci dalszego jego rozwoju oraz pogłębienia specjalizacji. Zarządzeniem ministra przemysłu i handlu z 19 czerwca 1947 Państwowa Centrala Handlowa przekształcona została w hurtowe przedsiębiorstwo handlu artykułami spożywczymi i monopolowymi z uprawnienia-

³⁹ Trzysta sklepów CHD przyczynia się do normalizacji rynku tekstylnego, „Przegląd Rynkowy” nr 122, 1948, s. 3.

⁴⁰ *Rocznik statystyczny 1949*, s. 90, tabl. 2.

⁴¹ Tamże. Materiały statystyczne 1938, 1946—1948, tabl. 1/V.

mi do prowadzenia skupu, obrotów z zagranicą i detalu⁴². W związku z tym poważnym zmianom uległa jej struktura wewnętrzna. Na jesieni 1947 r. powstały w ramach PCH: Centralne Biuro Hurtowni Spożywczo-Przemysłowych, Centralne Biuro Obrotu Artykułami Rolnymi, Centralne Biuro Sprzedaży Państwowego Przemysłu Spożywczego. Uruchomiono także specjalny Oddział Morski dla zaopatrywania statków⁴³. Jednocześnie zlikwidowano oddziały wojewódzkie i rejonowe PCH oraz centrale zbytu podległe Centralnym Zarządom Przemysłu Spożywczego i Farmaceutycznego, a ich funkcje przejęły odpowiednie Biura PCH.

Sieć placówek hurtowych PCH wzrosła w przeciągu 1948 r. o 486, osiągając liczbę 1103⁴⁴. Podniosły się także ich obroty (por. tab. 5).

Tablica 5

Obroty hurtowe PCH w latach 1947—1948 (w mln zł)

Wyszczególnienie	1947	1948
C.B. Obrotu Artykułami Rolnymi	1 859	16 975
C.B. Hurtowni Spożywczo-Przemysłowych	28 302	43 318
C.B. Sprzedaży Państwowego Przemysłu Spożywczego	3 486 ^a	8 064

a — od sierpnia do grudnia

Źródło: *Rocznik Statystyczny 1949*, s. 96, tabl. 7.

Największy udział w sprzedaży posiadało Biuro Hurtowni Spożywczo-Przemysłowych. W roku 1948 wyniósł on 54,3%, podczas gdy następnę w kolejności Biuro Obrotu Artykułami Rolnymi miało 24,8%⁴⁵. To ostatnie główny wysiłek kładło na rozwój skupu płodów rolnych. Do końca 1948 r. uruchomiło 631 punktów skupu⁴⁶.

Artykuły przemysłowe nie odgrywały większej roli w obrotach PCH. W roku 1948 ich udział kształtował się w wysokości 5% ogólnych obrotów Centrali⁴⁷. Wynikało to z pogłębiającego się procesu specjalizacji przedsiębiorstwa. Zarządzeniem ministra przemysłu i handlu z 26 stycznia 1948 PCH otrzymała zadanie planowego zakupu i sprzedaży artykułów spożywczych, a na zlecenie ministra także innych artykułów⁴⁸. Działalność Centrali obejmowała również akcje interwencyjne na rynku towarów spożywczych⁴⁹.

Realizacja tych zadań przebiegała różnie. Nowa struktura organizacyjna przedsiębiorstwa w wielu wypadkach pozbawiła placówki tereno-

⁴² Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 19 czerwca 1947 w sprawie zmiany zakresu działania PCH, AAN CUP 1679.

⁴³ *Rocznik statystyczny PCH 1948*, AZHP, KC PPR 295/XI/345, s. 4.

⁴⁴ *Rocznik statystyczny 1949*, s. 96, tabl. 7.

⁴⁵ *Rocznik statystyczny PCH 1948*, s. 11.

⁴⁶ Tamże, s. 3.

⁴⁷ *Rocznik statystyczny 1949*, s. 96, tabl. 8.

⁴⁸ Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 26 stycznia 1948 wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu i Prezesem CUP o utworzeniu przedsiębiorstwa pod nazwą „Państwowa Centrala Handlowa”, AAN, MPiH 724, k. 66.

⁴⁹ Zadania i zasady organizacyjne PCH, AAN, MPiH 349, k. 157.

we należytej opieki i nadzoru⁵⁰. Nie podjęły działalności Rada Nadzorcza i Komisja Rewizyjna PCH⁵¹. Do podstawowych trudności w pracy Centrali należały problemy kadrowe. Tworzono specjalne ekipy pracowników kwalifikowanych, którzy wyjeżdżali do hurtowni, aby przez pewien okres wzorowo prowadzić wszystkie czynności handlowe i przyznaczać pracownikom stałych⁵².

Podobnie jak domy towarowe, PCH nie zawsze posiadała odpowiedni asortyment towarów. Brakowało lokali handlowych, magazynów i środków transportu. W końcu 1948 r. pracę niektórych placówek Centrali zaczęło komplikować przyspieszone tempo likwidacji detalicznego handlu prywatnego, będącego głównym odbiorcą towarów PCH⁵³.

Poza Państwową Centralą Handlową, działalnością hurtową zajmowały się także niektóre inne centrale handlu państwowego, pracującego w zasadzie w dziedzinie zbytu. Do największych hurtowni należały: Centrala Tekstylna, Centrala Handlowa Przemysłu Motoryzacyjnego „Motozbyt” i Centrala Handlowa Materiałów Budowlanych (por. tab. 6).

Tablica 6

Sieć i obroty hurtowe niektórych central handlu państwowego w 1948 r.

Wyszczególnienie	Sieć	Obroty w mln zł
Centrala Tekstylna	487	67 271
C.H. Przemysłu Motoryzacyjnego	9	13 065
C.H. Materiałów Budowlanych	48	10 254
C.H. Przemysłu Papierniczego	43	4 836
C.H. Przemysłu Elektrotechnicznego	25	8 019
C.H. Przemysłu Drzewnego	27	4 785

Źródło: *Rocznik Statystyczny 1949*, s. 92, tabl. 5 i s. 95, tabl. 6B.

Ogółem sieć hurtowni państwowych wzrosła w przeciągu 1948 r. o ponad 1000 placówek, osiągając liczbę 2 740, a jej udział w całości organizacji hurtowych w Polsce podwoił się osiągając 31%⁵⁴. W obrotach udział był wyższy i wynosił 46% obrotów hurtowych w kraju, co w wielkościach bezwzględnych równało się sumie 263,7 mld złotych⁵⁵.

Dokonujące się pod wpływem „bitwy o handel” reformy w obrocie

⁵⁰ Sprawozdanie KW PPR w Bydgoszczy za miesiąc listopad i grudzień 1947 r., AZHP, KC PPR 295/XI/26, k. 6.

⁵¹ Pismo Departamentu Planowania i Polityki Handlowej MPiH do Departamentu Ogólnego z 11 listopada 1947 r., AAN, MPiH 3260, k. 3.

⁵² Sprawozdanie Wydziału Ekonomicznego KW PPR w Szczecinie za miesiąc marzec 1948 r., AZHP, KC PPR 295/XI/62.

⁵³ Sektor państwowy w świetle sprawozdań Okręgowych Inspektoratów Ochrony Skarbowej za miesiąc czerwiec 1947 r., AZHP, CKW PPS 235/XV/232.

⁵⁴ Materiały statystyczne 1938, 146—1948, tabl. 2A/V.

⁵⁵ Tamże, tabl. 1/V.

towarowym stosunkowo najpóźniej nastąpiły na szczeblu zbytu. W pierwszej połowie 1948 r. na miejsce dotychczasowych Central Zbytu powołano wyspecjalizowane organizacje handlowe, podporządkowane Ministerstwu Przemysłu i Handlu, prowadzące sprzedaż wyrobów poszczególnych przemysłów.

Utworzenie Central Handlowych przy poszczególnych gałęziach przemysłu stanowiło krok w kierunku wprowadzenia planowania w handlu. Centrale zobowiązane zostały do działalności zgodnej z uprzednio nakreślonym planem zbytu, który obejmował nie tylko przedsiębiorstwa państwowe, ale także spółdzielcze i prywatne⁵⁶. W następnej kolejności wszystkie przedsiębiorstwa handlowe podległe lub znajdujące się pod zarządem Ministerstwa Przemysłu i Handlu, zobligowano do sporządzenia szczegółowego planu handlowo-finansowego na rok 1948⁵⁷.

Tablica 7

Obroty niektórych central handlu państwowego
na szczeblu zbytu w 1948 r.
(w mln. zł według cen sprzedaży)

Wyszczególnienie	Obroty
Centrala Tekstylna	151 440
C.H. Przemysłu Chemicznego	55 823
C.H. Przemysłu Metalowego	50 681
C.H. Przemysłu Skórzanego	49 068
C.H. Przemysłu Elektrotechnicznego	20 037
C.H. Przemysłu Motoryzacyjnego	17 311
C.H. Materiałów Budowlanych	13 257
C.H. Przemysłu Drzewnego	4 147

Źródło; *Rocznik statystyczny 1949*, s. 94, tabl. 6A.

Do końca 1948 r. powstało 15 Central Handlowych reprezentujących na rynku państwowy przemysł⁵⁸. Dokonywały one dostaw dla własnego lub obcego aparatu hurtowego, oraz bezpośrednio zaopatrywały zakłady przemysłowe i inne instytucje. W sporadycznych wypadkach sprzedawały towary do aparatu detalicznego z pominięciem hurtu. W początkowym okresie działalności Central Handlowych dał się odczuć brak doświadczenia w prowadzeniu tego typu przedsiębiorstw⁵⁹. Dochodziło także do konfliktów ze spółdzielczością w związku z uruchamianiem przez Centrale własnego hurtu. Organizacje spółdzielcze uważały, że lepiej spełniają w praktycznej działalności swoją rolę wielobranżowe hurtownie spółdzielcze, aniżeli wyspecjalizowane placówki państwowe. Rów-

⁵⁶ Najbliższe zadania w dziedzinie handlu (Wywiad z wiceministrem E. Szyrem), „Trybuna Wolności” 1947, nr 34, s. 3.

⁵⁷ Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 24 stycznia 1948, AAN, MPiH 733.

⁵⁸ Zorganizowano także 3 Wydziały Handlu Centralnych Zarządów podlegających MPiH, Wydziały Handlowe 4 monopolii oraz specjalną komórkę zbytu w Ministerstwie Leśnictwa. Por. Organizacja państwowego aparatu sprzedaży, AAN, CUP 1662.

⁵⁹ Sprawozdanie Wydziału Ekonomicznego KW PPR w Białymstoku za mc styczeń 1948 r., AZHP, KC PPR 295/XI/25, s. 3.

niez dla przedsiębiorstw detalicznych, zwłaszcza w małych ośrodkach, bardziej odpowiednie były hurtownie spółdzielcze, pozwalające w jednym miejscu zaopatrzyć się w szeroki asortyment towarów⁶⁰.

Powołanie Central Handlowych było konsekwentnym posunięciem na drodze do zrealizowania programu podporządkowania rynku państwu. Objęcie całości zbytu znacjonalizowanego przemysłu przez wyspecjalizowanie organizacji handlu państwowego dawało władzom kluczową pozycję w dystrybucji towarów. Pozycję tę wzmacniała rozbudowa państwowego hurtu oraz w nieco wolniejszym tempie detalu.

*

Rozwój handlu państwowego w Polsce krył w sobie dwa ściśle związane ze sobą aspekty: polityczny i gospodarczy. Aspekt polityczny to konsekwentna walka Polskiej Partii Robotniczej, zwłaszcza w latach 1947—1948, o zbudowanie aparatu handlowego podporządkowanego państwu, aparatu bezpośrednio wypełniającego politykę rządu na odcinku obrotu towarowego. Zbudowanie takiego systemu było niewątpliwym sukcesem PPR, zwycięstwem jej koncepcji przebudowy ustroju społeczno-gospodarczego Polski.

W aspekcie ekonomicznym handel państwowy całkowicie zmienił dotychczasową strukturę organizacyjną handlu, zwiększając udział aparatu uspołecznionego w obsłudze rynku (por. tab. 8).

Tablica 8

Rozwój handlu państwowego w Polsce w latach 1946 — 1948
i jego udział w ogólnych obrotach wewnętrznych

	1946		1948	
	mld zł	Udział w %	mld zł	Udział w %
Hurt	50,0	32,6	263,7	46,3
Detal	4,1	1,0	52,0	5,3

Źródło. Obliczenie własne według Materiałów statystycznych 1938, 1946—1968, tabl. 2A/V.

Doceniając olbrzymie znaczenie handlu uspołecznionego w gospodarce socjalistycznej, nie możemy jednak nie wspomnieć o często nasuwającej się wątpliwości, czy tak daleko idące upaństwowienie handlu, dokonane w stosunkowo krótkim okresie „bitwy o handel”, było konieczne. Udzielenie jednoznacznej odpowiedzi, przy obecnym stanie badań nad tym zagadnieniem, wydaje się niemożliwe. Kwestia zakresu uspołecznienia handlu jest ciągle, nie tylko w naszym kraju, sprawą otwartą czego najlepszym dowodem jest trwająca obecnie akcja tworzenia sieci placówek agencyjnych. Podobnie teoria handlu socjalistycznego nie dała definitywnej odpowiedzi na postawione wyżej pytanie.

⁶⁰ Notatka w sprawie uwag nasuwających się z okazji dotychczasowych prac nad przyjmowaniem planów ogólnego obrotu towarowego na r. 1949 (w zakresie art. przemysłowych), AAN, CUP 2406, k. 7.

Януш Калиньски

**„СРАЖЕНИЕ ЗА ТОРГОВЛЮ”
И РОСТ ГОСУДАРСТВЕННОГО АППАРАТА ТОВАРОБОРОТА
В НАРОДНОЙ ПОЛЬШЕ**

Статья посвящена государственной торговле в Польше в 1945—1948 годы. Первоначально организация этой новой формы товарооборота развивалась медленно. Всего начата по почину Польской Рабочей Партии весной 1947 г. кампания под лозунгом, „сражение за торговлю” ускорило развитие сети государственного торгового аппарата. Задачей „сражения за торговлю” было отдать под контроль государства и ограничить частновладельческое предпринимательство в товарообороте, приспособить кооперативы к требованиям общегосударственного планирования, а также широко развивать сеть государственных магазинов в торговле.

Была построена сеть универмагов и магазинов розничной торговли. Развернута была также сеть государственных оптовых складов а также система специализированных баз сбыта национализированной промышленности. До конца 1948 года государственная торговля заняла позицию в оптовом обороте и укрепилась в розничном, совершенно изменяя структуру внутреннего товарооборота в Польше в пользу общественного сектора. Это был успех прежде всего Польской Рабочей Партии в ее стремлении к преобразованию социально-экономического строя страны.

Janusz Kaliński

**LA „BATAILLE POUR LE COMMERCE” ET LE DÉVELOPPEMENT
DU SECTEUR D'ÉTAT DANS LE COMMERCE DE LA POLOGNE POPULAIRE**

L'article traite de la formation du commerce d'Etat en Pologne dans les années 1945—1948. Au début, la création de cette nouvelle forme de commerce procédait lentement. Elle fut accélérée au printemps 1947 à la suite de l'action entreprise par le Parti Ouvrier Polonais sous le nom de „bataille pour le commerce”. Cette „bataille” avait pour tâche de soumettre au contrôle de l'Etat et de limiter l'initiative privée dans le commerce, d'adapter les coopératives aux exigences de la planification centrale et de multiplier les magasins d'Etat.

On mit sur pied un réseau de super-markets (Powszechnie Domy Towarowe) et de magasins de détail. On développa le commerce d'Etat en gros et un système de centrale de vente des produits de l'industrie nationalisée. A la fin de 1948, le secteur d'Etat avait désormais acquis une position dominante dans le commerce en gros et s'était renforcé dans le commerce de détail. Cela représentait avant tout un succès des efforts du Parti Ouvrier Polonais pour transformer le système socio-économique du pays.